

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی
رساله جهت اخذ درجه‌ی دکتری
در رشته‌ی حقوق خصوصی

عنوان:

مبانی و آثار تعارض منافع در حقوق ایران

نگارش:

داود آنامرادنژاد

استاد راهنما:

دکتر سام محمدی

استاد مشاور:

دکتر سیدحسن حسینی مقدم

بهمن ماه ۱۴۰۰

تعهدنامه اصالت رساله

بدینوسیله اینجانب **داود آنامرادنژاد** دانشجوی دوره دکتری در رشته **حقوق خصوصی** شماره دانشجویی **۹۶۱۵۲۳۱۵۶۰۲** تعهد می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این رساله تحت عنوان: **مبانی و آثار تعارض منافع در حقوق ایران** حاصل فعالیت پژوهشی خودم بوده که به راهنمایی یا مشاورت اساتید دانشگاه مازندران تهیه شده است و در هر جا که از دستاوردها علمی دیگران استفاده شده با رعایت حقوق مالکین معنوی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در متن رساله، ارجاع داده شده و در منابع پایانی ذکر شده است. این اثر پژوهشی قبلاً برای اخذ هیچ مدرک هم سطح، بالاتر یا پایین‌تر هیچ‌یک از دانشگاه‌ها و مؤسسات دولتی یا غیردولتی ارائه نشده است، در صورت احراز تخلف و اثبات خلاف هر یک از موارد فوق، دانشگاه مازندران حق دارد بدون نیاز به حکمی از مراجع قضایی یا غیرقضایی، نسبت به ابطال مدرک تحصیلی اینجانب اقدام کند و حق پیگیری قضایی موضوع نیز برای دانشگاه مازندران محفوظ است و اینجانب حق هرگونه اعتراض را از خود ساقط می‌نمایم.

کلیه‌ی نتایج و حقوق حاصل از این اثر، متعلق به دانشگاه مازندران است و هرگونه استفاده از نتایج علمی و عملی، و گذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه برداری ترجمه و اقتباس از رساله، بدون موافقت دانشگاه مازندران یا استاد راهنما یا مشاور ممنوع است. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

نام و نام خانوادگی و امضاء دانشجو

صحت امضای دانشجو مورد گواهی است

مدیر گروه آموزشی

معاون پژوهشی دانشکده

بسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از رساله دکتری

دانشکده:

جدول ۱. مشخصات دانشجو

نام و نام خانوادگی	رشته	گرایش	دوره	سال ورود	شماره دانشجویی
Email address					

جدول ۲. عنوان رساله و زمان دفاع

عنوان رساله	تاریخ و ساعت دفاع

جدول ۳. نمره ارزیابی

نمره ارزیابی به عدد:		نمره ارزیابی به حروف:	
کمتر از ۱۶	۱۶ تا ۱۷/۵۰	۱۸/۹۹ تا ۱۷/۵۱	۱۹ تا ۲۰
☐ غیرقابل قبول	☐ خوب	☐ بسیار خوب	☐ عالی

جدول ۴. مشخصات استادان

نام و نام خانوادگی	تخصص اصلی و فرعی	مرتبه علمی	سمت در رساله	محل خدمت	تاریخ و امضا

جدول ۵. مشخصات نماینده تحصیلات تکمیلی

نام و نام خانوادگی	تاریخ و امضا

چکیده

تعارض منافع به معنای تقابل منافع شخصی و حرفه‌ای اشخاص است که عملکرد ایشان در انجام وظایف محوله را تحت تأثیر قرار می‌دهد. تعارض منافع از جمله موقعیت‌هایی است که می‌تواند زمینه‌ساز بروز فساد شده و حقوق اشخاص را بصورت جدی در معرض تضییع قرار دهد. به‌منظور مدیریت این موقعیت‌ها و مقابله با آثار سوء آن، راهکارهای متعددی در حوزه‌های مختلف بکار گرفته شده است و بحث و اختلاف‌نظر در خصوص ضرورت قانون‌گذاری در مدیریت این موقعیت‌ها وجود دارد. آنچه این پژوهش به دنبال پاسخگویی به آن است، این پرسش اساسی است که مبانی حقوقی مدیریت تعارض منافع و آثار بروز چنین موقعیت‌هایی از حیث حقوقی چیست؟ آیا می‌توان از رویکرد قانون‌گذار به برخی مصادیق قانونی، قاعده‌ای کلی جهت اعمال در سایر موارد بدست آورد؟ پژوهش حاضر بطور توصیفی-تحلیلی با جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز به روش اسنادی-کتابخانه‌ای به این نتیجه دست یافته است که موقعیت‌های تعارض منافع زمینه‌های بروز شخص‌محور و ساختارمحور دارد. زمینه‌های شخص‌محور عمدتاً مشابه با یکدیگر بوده که با تصویب قوانین کلی و جامع می‌توان به کنترل این بخش از تعارض منافع کمک کرد. از طرفی زمینه‌های ساختارمحور تعارض منافع به‌علت تفاوت ساختاری نهادها با یکدیگر، نیازمند توجه خاص و تصویب قوانین موردی و اختصاصی است. رویکرد قانون‌گذار در خصوص مصادیق مختلف تعارض منافع متفاوت بوده است. در برخی مصادیق، شکل‌گیری و قرار گرفتن در موقعیت تعارض منافع را ممنوع کرده و گاه صرفاً به آثار سوء آن نظر داشته است، بی‌آن‌که اصل موقعیت تعارض منافع را ممنوع اعلام دارد. اعمال حقوقی واقع شده در این موقعیت‌ها نیز ضمانت‌اجرای واحدی نداشته است؛ بررسی مصادیق تعارض منافع نشان می‌دهد در مواردی که هدف از اعمال حقوقی جلب منفعت عمومی بوده، قانون‌گذار عمل‌یاد شده را که در موقعیت تعارض منافع منعقد شده باطل دانسته است در حالی‌که در فروضی که جلب منفعت خصوصی مدنظر بوده، سرنوشت عمل حقوقی به‌ذی‌نفع آن سپرده شده است.

واژه‌های کلیدی: تعارض منافع، قانون‌گذاری، مبارزه با فساد، مدیریت حقوقی، نمایندگی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۱.....	الف: بیان مساله.....
۲.....	ب: سؤال‌های پژوهش.....
۲.....	ج: پیشینه‌ی پژوهش.....
۲.....	۱- پژوهش‌های خارجی.....
۳.....	۲- پژوهش‌های داخلی.....
۴.....	د: فرضیه‌های پژوهش.....
۴.....	هـ: حدود پژوهش.....
۴.....	و: اهداف پژوهش.....
۴.....	ز: روش‌شناسی پژوهش.....
۵.....	ح: تقسیم‌بندی مطالب.....
۶.....	فصل اول : کلیات.....
۷.....	مبحث اول: مفهوم و اقسام تعارض منافع.....
۷.....	گفتار اول: تعریف تعارض منافع.....
۸.....	بند اول: تعریف تعارض منافع با ارجاع به مصداق.....
۱۰.....	بند دوم: تعریف تعارض منافع با تحلیل مضمون.....
۱۴.....	بند سوم: تحلیل و بررسی.....
۱۶.....	گفتار دوم: اقسام تعارض منافع.....
۱۶.....	بند اول: تقسیم‌بندی بر اساس نوع منفعت.....
۱۶.....	اول: تعارض منافع مالی.....
۱۶.....	دوم: تعارض منافع غیرمالی.....
۱۷.....	بند دوم: تقسیم‌بندی بر اساس زمان تعارض منافع.....
۱۸.....	بند سوم: تقسیم‌بندی بر اساس روش‌های مقابله با تعارض منافع.....
۱۹.....	مبحث دوم: پیشینه.....
۱۹.....	گفتار اول: تعارض منافع در حقوق خارجی.....

- بند اول: بریتانیا ۲۰
- بند دوم: ایالات متحده امریکا ۲۱
- بند سوم: کره‌ی جنوبی ۲۴
- بند چهارم: روسیه ۲۶
- بند پنجم: تایلند ۲۷
- گفتار دوم: تعارض منافع در حقوق ایران ۲۷
- بند اول: دوره‌ی اول قانون‌گذاری ۲۸
- ویژگی‌های دوره‌ی اول ۲۹
- بند دوم: دوره‌ی دوم قانون‌گذاری و تمرکز بر موضوع تعارض منافع ۳۰
- مبحث سوم: ارتباط تعارض منافع با فساد و راه‌کارها ۳۵
- گفتار اول: ارتباط تعارض منافع با فساد ۳۵
- گفتار دوم: راه‌کارهای کاهش آسیب‌های تعارض منافع ۳۵
- بند اول: راه‌کارهای عمومی ۳۶
- اول: گریز از موقعیت ۳۷
- دوم: افشاگری ۳۷
- سوم: مدیریت موقعیت ۳۸
- بند دوم: راه‌کارهای قانونی ۳۹
- اول: مخالفین راهکار قانونی ۳۹
- الف: اخلاق ایزاری قدرتمند ۴۰
- ب: عدم امکان عمل به ضوابط در همه‌ی موقعیت‌ها ۴۱
- ج: تفاوت موقعیت‌ها ۴۲
- دوم: موافقین راهکار قانونی ۴۲
- الف: اخلاق لازم اما ناکافی ۴۳
- ب: تأثیر مثبت قوانین و ضوابط در عمل ۴۴
- ج: واقعیت‌های عملی و حرکت در مسیری مشابه ۴۵
- د: تفاوت موقعیت‌ها ۴۷
- بند سوم: انواع راهکار قانونی ۴۷
- اول: راهکارهای اختصاصی ۴۸

دوم: راهکارهای عمومی مدیریت تعارض منافع..... ۴۹

الف: ارائه‌ی تعریف و تکالیف به نحو مشخص..... ۴۹

ب: اجتناب از موقعیت..... ۵۰

ج: اعلام منافع مالی..... ۵۰

د: افشای وجود تعارض منافع..... ۵۱

ه: اعمال ممنوعیت و محدودیت..... ۵۲

و: مدیریت منافع توسط دیگری..... ۵۲

فصل دوم: شرایط تعارض منافع و مبانی منع از آن..... ۵۴

مبحث اول: مبانی حقوقی مدیریت و منع از تعارض منافع..... ۵۵

گفتار اول: اجتناب از مواضع تهمت..... ۵۵

بند اول: تعریف تهمت..... ۵۶

بند دوم: اهمیت قاعده..... ۵۶

بند سوم: مصادیق قاعده..... ۵۷

اول: رد دادرسی..... ۵۸

دوم: داوری..... ۶۴

سوم: شهادت شهود..... ۶۶

الف: اهمیت شهادت..... ۶۶

ب: برکنار بودن شاهد از تهمت..... ۶۸

گفتار دوم: اجتناب از اضرار به غیر..... ۷۳

بند اول: قاعده‌ی لاضرر..... ۷۳

اول: دلایل قاعده‌ی لاضرر..... ۷۳

الف: دلیل نقلی..... ۷۳

ب: دلیل عقلی..... ۷۵

دوم: ظرفیت قاعده‌ی لاضرر..... ۷۶

الف: نفی حکم ضرری..... ۷۶

ب: نفی حکم به لسان نفی موضوع..... ۷۶

ج: نفی ضرر غیرمتدارک..... ۷۷

د: نهی از ضرر..... ۷۷

- ۷۸ ه: لاضرر حاکم بر تمامی ابعاد زیان
- ۷۹ بند دوم: اجتناب از اضرار مالی
- ۸۰ اول: رقابت مدیران با شرکت
- ۸۳ دوم: معامله با خود
- ۸۵ سوم: نقش پزشکان در تعیین هزینه‌های حوزه‌ی درمان
- ۸۸ بند سوم: اجتناب از اضرار غیرمالی
- ۹۰ اول: تعارض منافع در امر ابلاغ
- ۹۲ دوم: تزویج موکله برای خود
- ۹۶ سوم: ذی‌نفعی مأمور اجرای احکام مدنی
- ۹۸ گفتار سوم: تحکیم اعتماد عمومی
- ۹۹ مبحث دوم: شرایط تحقق تعارض منافع
- ۱۰۰ گفتار اول: وجود اختیار برای شخص تصمیم‌گیر
- ۱۰۰ بند اول: عدم ضرورت وجود نمایندگی از جانب شخص ذی‌نفع
- ۱۰۳ بند دوم: اختیار تصمیم‌گیری و اعمال نظر
- ۱۰۵ گفتار دوم: وجود منفعت
- ۱۰۶ گفتار سوم: وجود تعارض منافع
- ۱۰۹ بند اول: چالش‌های تأثیرپذیری افراد و مدیریت آن‌ها
- ۱۱۶ فصل سوم : آثار تعارض منافع در قانون**
- ۱۱۷ مبحث اول: ضمانت‌اجرای حقوقی تعارض منافع
- ۱۱۷ گفتار اول: عدم تأثیر تعارض منافع در صحت عمل حقوقی
- ۱۱۸ بند اول: رقابت مدیران شرکت با شرکت
- ۱۲۰ بند دوم: معامله‌ی ولی قهری با خود
- ۱۲۴ بند سوم: ازدواج کارمندان وزارت خارجه با اتباع بیگانه
- ۱۲۵ گفتار دوم: بطلان و عدم نفوذ معامله
- ۱۲۶ بند اول: معامله‌ی مدیران دولتی با دولت
- ۱۲۷ بند دوم: معامله‌ی مدیران شرکت سهامی با شرکت
- ۱۳۱ بند سوم: معامله‌ی ولی قهری با خود و به زیان مولی‌علیه
- ۱۳۵ بند چهارم: معامله وکیل با خود

۱۳۸	مبحث دوم: ضمانت اجرای کیفری تعارض منافع
۱۳۹	گفتار اول: سوءاستفاده مدیران شرکت سهامی از دارایی شرکت
۱۴۰	گفتار دوم: مداخله‌ی کارکنان دولت در معاملات دولتی
۱۴۳	گفتار سوم: اخذ پورسانت توسط کارکنان دولت
۱۴۴	گفتار چهارم: تعديات مأمورین دولتی نسبت به دولت
۱۴۵	مبحث سوم: ضمانت اجرای انتظامی تعارض منافع
۱۴۶	گفتار اول: محرومیت از اشتغال به کارشناسی
۱۴۸	گفتار دوم: محرومیت موقت مهندسين از اشتغال
۱۵۰	گفتار سوم: محرومیت از وکالت

۱۵۵ نتیجه و پیشنهاد

۱۵۵	الف: نتیجه
۱۵۸	ب: پیشنهاد

۱۵۹ فهرست منابع

۱۵۹	الف: فارسی
۱۵۹	کتاب
۱۶۳	مقالات
۱۶۷	منابع الکترونیک
۱۶۸	ب: عربی
۱۷۱	ج: انگلیسی
۱۷۱	Books
۱۷۳	Articles
۱۷۷	Electronic Sources

مقدمه

الف: بیان مساله

برعهده گرفتن هر مسئولیتی دارای آثار حقوقی خاص خود می‌باشد. در کنار آثار معمول مسئولیت‌ها، گاه وجود شرایطی باعث می‌شود صرف برعهده داشتن مسئولیتی زمینه‌ی بروز منافع متضاد را فراهم سازد بگونه‌ای که شخص میان منافع خود و آنچه بر دمه پذیرفته دچار تردید می‌شود. به عبارت دیگر در شرایطی که شخص یا اشخاصی از یک طرف در مقام و مسوولیت مورد اعتماد دیگران قرار می‌گیرند و از طرف دیگر خود دارای منافع شخصی یا گروهی مجزا و در تقابل و تعارض با مسئولیت مورد نظر هستند، هر انتخابی به معنای چشم‌پوشی بر یکسری منافی است که به سادگی ممکن نیست. وجود این منافع و لزوم چشم‌پوشی بر بخشی از آن‌ها باعث می‌شود افراد حسب شرایط و ویژگی‌های فردی یا بر اساس شرایطی که محیط بر ایشان تحمیل می‌کند، یکی را بر دیگری ترجیح دهند. این انتخاب چنانچه متناسب و صحیح نباشد با خود آثاری به همراه می‌آورد که می‌تواند ضمن تضییع حقوق یک طرف و وارد آوردن خسارت‌های مادی و معنوی، زمینه‌ی بی‌اعتمادی به نهادهای مشابه را نیز موجب شود. از این‌رو شیوه‌ی صحیح واکنش در این موقعیت‌ها و مدیریت آن‌ها به نحو مطلوب، حائز اهمیتی ویژه است. در حقوق ایران می‌توان نمونه‌هایی از توجه قانون‌گذار به تعارض منافع را مورد شناسایی قرار داد؛ بگونه‌ای بحث معامله با خود در حقوق مدنی یا ممنوعیت اخذ پورسانت در حقوق کیفری، رد دادرسی در آئین دادرسی مدنی و کیفری و منع رقابت مدیران با شرکت سهامی در حقوق تجارت از جمله‌ی این مباحث مرتبط با تعارض منافع هستند که بصورتی موردی، مورد بحث و مذاقه قرار گرفته لکن همچنان خلأ نظریه‌ای کلی در خصوص مفهوم تعارض منافع و آثار آن که بتوان در تمامی مصادیق، آن را بکار بسته، تعارض منافع را شناسایی و آثار آن را از هم بازشناخت محسوس بوده که پژوهشی مستقل در این خصوص را می‌طلبد. از این‌رو این کار پژوهشی در نظر دارد با شناخت ویژگی‌های تعارض منافع و ارائه‌ی تعریفی از آن، لزوم مدیریت این موقعیت‌ها از منظر حقوقی و مبانی آن را

شناخته و آثار و نتایج چنین شرایطی را در چهارچوب حقوق ایران شناسایی نماید تا بتوان بعنوان نظریه‌ای کلی، آن را بر مصادیق متعدد آن اعمال نمود.

ب: سؤال‌های پژوهش

۱. آیا تعارض منافع مستلزم وجود رابطه‌ی نمایندگی می‌باشد؟
۲. آثار بروز تعارض منافع بر اعمال حقوقی در حقوق ایران چیست؟

ج: پیشینه‌ی پژوهش

۱- پژوهش‌های خارجی

مایکل دیویس^۱ و اندرو استارک^۲ (۲۰۰۱) در پژوهشی تحت عنوان «تعارض منافع در مشاغل^۳» معتقد هستند تعارض منافع و قواعد حاکم بر آن با توجه به تفاوت موقعیت‌ها و مشاغل مختلف، با یک‌دیگر تفاوت دارند؛ بگونه‌ای که تفاوت قواعد حاکم بر این موقعیت‌ها خود حکایت از تفاوت تعارض منافع در مشاغل مختلف دارد (Davis & Stark, 2001: 4). ایشان در اثر خود نسبت به بررسی تعارض منافع در مشاغل و حرف مختلف پرداخته و ویژگی‌های خاص برخی از آن‌ها را مورد مذاقه قرار می‌دهند، از جمله تعارض منافع در حوزه‌ی تجارت، روزنامه‌نگاری، مهندسی، خدمات آموزشی، بهداشتی و حوزه‌ی سلامت مورد بررسی ایشان قرار گرفته است.

فیلیپ مائومی^۴ (۲۰۱۶) در پژوهشی دیگر با عنوان «تعارض منافع و افشای اسرار در حقوق

^۱ Michael Davis

^۲ Andrew Stark

^۳ Conflict of Intrests in the Professions

^۴ Philipp Maume

شرکت‌ها^۱ معتقد است: موضوع تعارض منافع در حقوق شرکت‌ها وابسته به ریشه‌ها و بنیادهای نظام حقوقی می‌تواند متفاوت باشد و در این راستا می‌توان به ابعاد یگانگی و دوگانگی نظام‌های حقوقی کامن‌لا و حقوق نوشته پرداخت. این مسأله یعنی تعارض منافع در حقوق شرکت‌ها و رابطه‌ی آن با سایر ابعاد و جنبه‌های حقوق شرکت‌ها در نظام حقوقی کامن‌لا بیش‌تر مورد توجه قرار گرفته و در نظام‌های حقوقی نوشته (و بطور ویژه در حقوق آلمان که مورد بررسی پژوهش بوده است) به جهت توجه کم‌تر به کارایی اقتصادی در قوانین، مغفول مانده است. با این وجود می‌توان به این عقیده باور داشت که پایه‌های لازم برای دربرگرفتن و توجه به این موضوع در ساختارهای نظام کهن حقوقی این کشورها موجود است (Maume, 2016: 98-99).

۲- پژوهش‌های داخلی

در حقوق داخلی ایران، موضوع تعارض منافع، کم‌تر و تحت این عنوان کلی بررسی شده است و جز مطالبی موردی و خاص در مباحث پراکنده‌ی حقوق مدنی و تجارت، کم‌تر بدان پرداخته شده است. یکی از بارزترین آثاری که بصورت کلی موضوع تعارض منافع را بررسی کرده، مقاله‌ای میان‌رشته‌ای و عمدتاً ناظر به علوم مدیریت و پزشکی است که با الگوبرداری از مقالات انگلیسی‌زبان به رشته‌ی تحریر در آمده است.

میلانی‌فر و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی حقوقی تعارض منافع در حقوق نظام سلامت ایران» اعتقاد دارند: تعارض منافع در نظام سلامت و موارد بروز آن در اشکال مختلف قابل بررسی و تصور است از جمله در زمینه‌های دریافت هدایا، روابط با صنعت داروسازی، روش‌های مدیریت تعارض منافع و ... النهایه نتیجه‌گیری می‌شود که برای رفع تعارض منافع در نظام سلامت ایران، ابتدا باید موضوع تعارض منافع در متن قانون مصوب شده و ضمن ترسیم احکام اصلی آن، قوانین متعارض و مصادیق تخلف همراه مقررات لازم جهت تنظیم امور، پیشگیری و مدیریت اقسام تعارض منافع در گستره‌ی سلامت تدوین گردد (میلانی‌فر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱-۱۱).

^۱ Conflict of interest and disclosure under company law

د: فرضیه‌های پژوهش

۱. بروز تعارض منافع، نیازمند وجود رابطه‌ی نمایندگی نیست و وجود مسئولیت خواه منبعت از رابطه‌ی نمایندگی و خواه ناشی از قانون، رکن ضروری برای امکان تحقق آن است.
۲. تعارض منافع، منجر به غیرنافذ شدن عمل حقوقی می‌شود و ذی‌نفع باید آن‌چه را واقع شده تنفیذ نماید تا عمل واقع‌شده، اثرگذار باشد.

ه: حدود پژوهش

گستره‌ی این تحقیق بررسی و شناسایی شرایط شکل‌گیری تعارض منافع در حقوق ایران و آثار آن بر تصمیم‌های اتخاذشده در چنین موقعیت‌هایی است که در این میان با سعی در بررسی سایر نظام‌های حقوقی در حد توان و در راستای روشن ساختن موضوع، به آثار تبعی تعارض منافع نیز خواهد پرداخت.

و: اهداف پژوهش

با توجه به گسترش بیش از پیش مسئولیت‌های تخصصی و سپردن امور به دیگران و بالتبع امکان بروز بیش‌تر موقعیت‌هایی که دربردارنده‌ی تعارض منافع شخص مسئول است، این کار پژوهشی در نظر دارد به پرسش‌های اصلی مطرح شده، پاسخی مطلوب ارائه کرده و با شناسایی روش‌های مقابله با آثار منفی تعارض منافع، راه‌حلی متناسب با حقوق ایران بمنظور کاستن از آثار منفی آن ارائه کند.

ز: روش‌شناسی پژوهش

در تحقیق حاضر با مطالعه به روش کتابخانه‌ای به جمع‌آوری اطلاعات از کتب و مقالات پرداخته و با تجزیه و تحلیل داده‌ها، به نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود، لذا از روش توصیفی تحلیلی بهره برده می‌شود.

ح: تقسیم‌بندی مطالب

از آن‌جا که هدف این کار پژوهشی شناخت تعارض منافع، آثار آن و مبانی حقوقی مقابله با آن است لذا مطالب پیرامون موضوع رساله در سه فصل ارائه می‌گردد:

فصل اول که با عنوان کلیات در نظر گرفته شده خود از چند مبحث مختلف تشکیل شده است تا در این مباحث ضمن شناخت مفهوم تعارض منافع، به ارائه‌ی تعریفی از آن پرداخته و اقسام و پیشینه‌ی موضوع مورد بحث و بررسی قرار گیرد. در فصل دوم نیز که شرایط تعارض منافع و مبانی منع از آن نام‌گذاری گردیده، مطالب مرتبط در دو مبحث کلی ارائه می‌شود. در مبحث نخست مبانی حقوقی مدیریت تعارض منافع یا منع از آن بررسی شده که ذیل این مبحث نیز لزوم اجتناب از مواضع تهمت، اجتناب از اضرار به غیر و تحکیم اعتماد عمومی موضوع سخن خواهد بود و مبحث بعدی نیز به شرایط تشکیل و شکل‌گیری تعارض منافع اختصاص دارد تا روشن شود با جمع بودن چه شروطی می‌توان یک موقعیت را مصداق تعارض منافع دانست؛ فصل سوم نیز بعنوان فصل پایانی رساله به آثار قانونی موقعیت‌های تعارض منافع در سه مبحث حقوقی، کیفری و انتظامی پرداخته و در پایان نیز نتیجه‌ی مباحث رساله ارائه می‌شود.

فصل اول :

کلیات

پرداختن به مبانی و آثار موقعیت‌های تعارض منافع بدون شناخت این موقعیت‌ها ممکن نیست؛ به همین جهت در فصل پیش‌رو سعی می‌شود تا با ارائه‌ی تعاریفی از تعارض منافع، مفهوم آن مورد شناسایی قرار گرفته و پیشینه‌ی موضوع در حقوق ایران و دیگر کشورها مورد بررسی قرار گیرد.

مبحث اول: مفهوم و اقسام تعارض منافع

گفتار اول: تعریف تعارض منافع

زمانی که سخن از تعارض منافع به میان می‌آید به منافی اشاره می‌شود که قابلیت جمع شدن با یک‌دیگر را ندارند و انتخاب و ترجیح یکی، به منزله‌ی نادیده‌ی گرفتن کامل یا جزئی دیگری است (Valsan, 2016:16). زندگی اجتماعی انسان‌ها مملو از تقابل منافع‌هایی است که نمی‌توان همه‌ی آن‌ها را در آن واحد جمع کرد. شخصی که کالایی را به دیگری می‌فروشد، به دنبال کسب بیش‌ترین سود برای خود است و در نقطه‌ی مقابل، خریدار کالا، خواهان خرید آن به نازل‌ترین قیمت است؛ اشخاصی که در آزمونی استخدامی شرکت می‌کنند، هر کدام به دنبال پذیرفته شدن خود در رقابت با یک‌دیگرند و منافع ایشان در ناکامی دیگر شرکت‌کنندگان است و بسیاری مصادیق دیگر که با اندک تأملی می‌توان بر وفورشان در زندگی روزمره، صحه گذاشت. تعارض منافع در معنای اصطلاحی خود که موضوع بررسی این کار پژوهشی است، هر تقابل منفعتی را در بر نمی‌گیرد. زمانی که از تعارض منافع اصطلاحی سخن به میان می‌آید به مجموعه‌ی اوضاع و احوالی اشاره می‌شود که می‌تواند قضاوت حرفه‌ای شخص در خصوص یک منفعت اصلی را تحت تأثیر منفعتی فرعی قرار دهد (Bernard & Field, 2009: 44-46). به عبارت دیگر زمانی که شخصی عهده‌دار تأمین منفعت خاصی است، به جهت برآورده ساختن دیگر منافع مدنظرش، از تکلیف اصلی خود باز می‌ماند یا آن را به نیکویی محقق نمی‌کند. به منظور تعیین حدود و ثغور تعارض منافع، تلاش‌هایی به منظور ارائه‌ی تعریفی از آن ارائه شده که در ادامه به بیان آن‌ها خواهیم پرداخت.

بند اول: تعریف تعارض منافع با ارجاع به مصداق

در میان تلاش‌های صورت گرفته به منظور مشخص کردن مفهوم تعارض منافع، برخی از نویسندگان با اجتناب از ارائه‌ی ضوابطی در خصوص موضوع، به احصاء مصادیق تعارض منافع پرداخته‌اند. در یکی از بارزترین این تلاش‌ها، تعارض منافع در هفت شکل و مصداق مختلف مورد شناسایی قرار گرفته است (Commonwealth Secretariat, 2008, 348):

۱. معامله با خود: این اصطلاح با تعریفی که از این اصطلاح در حقوق ایران می‌شناسیم و آن را حسب نظر مشهور به انشای معامله توسط فرد، یک‌بار به اعتبار موجب و یک‌بار به اعتبار قابل (کاتوزیان، ۱۳۶۶: ۸۲) معنا می‌کنیم، متفاوت است. در این تقسیم‌بندی، معامله با خود بدین معناست که فردی که دارای سمت یا موقعیتی خاص است از نفوذ خود برای اطمینان از انعقاد قراردادی ویژه با خود یا مرتطبین به خود استفاده می‌کند.

۲. پذیرش هرگونه منفعت نظیر دریافت هدیه: در این قسم از تعارض منافع صاحبان منصب و بطور خاص کارکنان دولت نبایستی در ازای ارائه‌ی خدمات خود هدیه یا منفعتی مالی دریافت کنند. این قسم همه‌ی اقسام دریافت مزیت را در برمی‌گیرد و ممکن است برای عمل موصوف، ضمانت‌اجرای کیفری پیش‌بینی شده یا نشده باشد.

۳. اعمال نفوذ: با این توضیح که فرد به جهت موقعیتی که دارد در ازای اعمال نفوذ خویش، هدیه یا منفعتی ولو اندک را صاحب می‌شود. آن‌چه به عنوان عنصر کلیدی این قسم، شناخته شده، کسب سود است که در ازای اعمال نفوذ مطرح می‌شود. این عمل نیز می‌تواند از وصف کیفری برخوردار باشد یا نباشد.

۴. استفاده از اموال سازمانی: بعنوان نمونه فردی که صاحب شغل یا منصبی است از اموال مورد استفاده در محل کار خود که می‌تواند دولتی یا خصوصی باشد برای امور شخصی خود استفاده می‌کند. این استفاده می‌تواند کوچک و در حد استفاده از خودکار محل کار برای امور شخصی باشد و نیز می‌تواند در ابعاد بزرگ‌تر مثل استفاده از اماکن متعلق به بیت‌المال برای سکونت شخصی باشد.

۵. بهره‌مندی از رانت اطلاعاتی: بدین معنی که شخص بخاطر موقعیتی که داراست، از داده‌های محرمانه و شغلی خود برای به دست آوردن منافع یا اهداف شخصی استفاده می‌نماید. آن‌چه در این قسم از مصادیق تعارض منافع اهمیت دارد دستیابی و استفاده از اطلاعاتی

است که در دسترس عموم مردم قرار ندارد و فرد به واسطه‌ی دسترسی خود به این داده‌ها و با قرار گرفتن در موقعیتی نابرابر با دیگران، اقدام به اعمالی می‌کند که نتیجه‌ی آن کسب منافع یا اجتناب از ضرر برای خویشان است.

۶. جمع مشاغل: یعنی تصاحب دو یا چند شغل و منصب در صورتی که شغل دوم با منافع شغل اول وی در تعارض باشد. بعنوان نمونه کارمند یک نهاد عمومی در راستای موقعیت شغلی خود پیشنهاد شغلی جدیدی را از سوی ارگان‌ها و شرکت‌های خصوصی دریافت می‌دارد که می‌تواند بصورت مستقیم یا غیرمستقیم عملکرد وی را در شغل اصلی خود تحت تاثیر قرار دهد.

۷. فعالیت‌های پسااستخدامی: منظور شرایطی است که فرد پس از استخدام و شروع فعالیت در یک شغل، با استفاده از روابطی که در شغل سابق خود داشته، اقدام به لابی‌گری و کسب منفعت می‌کند و از موقعیت سابق خود برای پیش‌برد اهداف خود در شغل جدیدش استفاده می‌نماید. (Kernaghan & Langford, 1990: 152)

لایحه‌ی نحوه مدیریت تعارض منافع در انجام وظایف قانونی و ارایه خدمات عمومی که در جلسه مورخ ۱۳۹۸/۰۸/۱۹ هیأت وزیران به تصویب رسیده است نیز در ماده‌ی ۱۵ خود در اقدامی مشابه به بیان مصادیق تعارض منافع می‌پردازد. در این ماده آمده است «موارد زیر از مصادیق تعارض منافع محسوب می‌شود: ۱. تصمیم، اقدام یا دستور مورد نظر، بر فرصت‌های شغلی شخص مشمول این قانون پس از خاتمه خدمت عمومی یا بر فرصت‌های شغلی بستگان یا شرکایش تأثیر ناروا بگذارد؛ ۲. تصمیم، اقدام یا دستور مورد نظر، بر ارزش سهام یا سایر اوراق بهادار یا سایر اموال و حقوق یا موقعیت‌های مالی شخص مشمول این قانون یا بستگان یا شرکایش، تأثیر ناروا بگذارد؛ ۳. شخص مشمول این قانون یا بستگان یا شرکای او دارای حرفه یا فعالیتی باشند که به واسطه آن از تصمیم، اقدام یا دستور مورد نظر به نحو ناروا منتفع شوند؛ ۴. شخص مشمول این قانون از شخصی که در نتیجه تصمیم، اقدام یا دستور مورد نظر، منتفع یا متضرر می‌شود ظرف مدت یک سال پیش یا پس از اتخاذ تصمیم یا اقدام، هدیه یا کمک یا مساعدت مالی یا غیرمالی دریافت کرده باشد؛ ۵. شخص مشمول این قانون به شخصی که درباره او تصمیم می‌گیرد یا اقدام صورت می‌دهد یا دستور صادر می‌کند، بدهکار بوده یا از او طلب داشته باشد؛ ۶. بین شخص مشمول این قانون یا بستگان یا شرکای او و شخصی که

در نتیجه تصمیم، اقدام یا دستور مورد نظر، منتفع یا متضرر می‌شود دعوی مدنی یا کیفری در جریان باشد یا اگر در سابق مطرح بوده از تاریخ صدور رأی قطعی، بیش از دو سال نگذشته باشد یا خصومت شخصی بین آن‌ها وجود داشته باشد؛ ۷. شخص مشمول این قانون راجع به موضوعی که به وی ارجاع شده یا طبق قانون باید به وی ارجاع شود نظر خود را از پیش اظهار کرده باشد؛ ۸. شخص مشمول این قانون در مراجعی که به درخواست‌ها یا دعاوی یا تظلمات و اختلافات اشخاص رسیدگی می‌کنند هم در مرحله بدوی و هم در مرحله تجدیدنظر، دبیر یا عضو باشد یا به عنوان کارشناس یا مشاور یا داور شرکت کند. ۹. وظایف نظارتی یا محاسباتی متوجه خود شخص مشمول این قانون یا اموال او یا بستگان یا شرکا یا شرکت‌ها و مؤسساتی باشد که وی در آن بیش از ۵ درصد سهم دارد یا خود او یا بستگان او مدیرعامل یا عضو هیئت مدیره آن شرکت و مؤسسه باشند یا بیش از ۲۰ درصد سرمایه آن شرکت یا مؤسسه به بستگان یا شرکای او متعلق باشد؛ ۱۰. متولی وظایف نظارتی یا محاسباتی همزمان عضو یا بازرس یا حسابرس یا مشاور شخص حقوقی مورد کنترل یا مورد محاسبه باشد؛ ۱۱. متولی وظایف نظارتی یا محاسباتی قبلاً در خصوص موضوع با سمت دیگری رسیدگی کرده یا اعلام نظر رسمی کرده باشد. ۱۲. شخص مشمول این قانون در زمان رسیدگی یا اقدام، به اعلام خودش تحت فشار باورهای سیاسی، اخلاقی و نظایر آن، امکان تصمیم یا اقدام بی‌طرفانه در خصوص موضوع را نداشته باشد. ۱۳. شخص مشمول این قانون با وجود تعارض منافع، نسبت به گزینش، امتحان، داوری، اجرای یک مسابقه یا رقابت و هر نوع احراز صلاحیت اقدام کند.»

بند دوم: تعریف تعارض منافع با تحلیل مضمون

گروهی دیگر از نویسندگان حقوقی به جای تمرکز بر احصاء مصادیق، سعی در تعریف تعارض منافع با مشخص نمودن مضمون آن کرده‌اند. در یکی از بارزترین و شناخته‌شده‌ترین تلاش‌های بعمل‌آمده در این خصوص، تعارض منافع به وضعیتی اطلاق گردیده که در آن یک شخص که می‌تواند شخصی حقیقی یا حقوقی باشد در رابطه‌ی خاصی قرار می‌گیرد که به موجب آن بایستی نسبت به اتخاذ یک یا چند تصمیم اقدام کند. در چنین وضعیتی زمانی می‌توان از بروز تعارض منافع سخن گفت که اولاً شخص لزوماً به جای دیگری تصمیم‌گیری کند و ثانیاً شخص دارای تمایلات و گرایشاتی در خصوص موضوع تصمیم خود باشد (Davis)